

CONQUESTA, COLONITZACIÓ I FEUDALITZACIÓ DE TORTOSA (SEGLE XII), SEGONS EL CARTULARI DE LA CATEDRAL*

ANTONI VIRGILI

La conquesta de Ṭartūsha per Ramon Berenguer IV el 30 de desembre de 1148 i la posterior organització del territori ha generat una considerable bibliografia composta a partir d'uns pocs documents, que, curiosament, però, donen lloc a grans i abusives interpretacions.

Els documents sobre els quals s'ha bastit la història de Tortosa són els referents als pactes militars previs a la conquesta pel repartiment de la ciutat i el territori, el pacte de rendició que acceptaren els andalusins davant l'exèrcit feudal catalano-genovès, les cartes de població de Tortosa de 1149, les cartes de franqueses (com la dels jueus), alguns documents eclesiàstics, incloses les butlles, i finalment, cartes de poblament i franqueses de viles i llocs de dins i fora del terme general de Tortosa¹.

I és així que, habitualment, hom acostuma a interpretar la conquesta feudal de Ṭartūsha² com a un «alliberament», així com el dels «mossàrabs» que patien el «jou sarraí»³, restaurant-se el culte cristià. Tanmateix, la societat tortosina de la «post-reconquesta» es desenvoluparia sota formes gairebé «democràtiques» segons la legislació que emanava de la carta pobla esmentada. Aïtrament, els grups ètnico-religiosos no cristians conviurien amb els nous acupants gaudint d'àmplies llibertats i immunitats (als musulmans els ho garantia el document de capitulació). El territori ebrenc es convertia, com aquell qui diu, en una mena de «paradis», en el marc d'un «feudalismo mitigado»⁴. Vaja, en una bassa d'oli.

LES ALIANCES MILITARS I LA CONQUESTA DE ṬARTŪSHA

Després d'una sèrie d'escomeses fracassades sobre Ṭartūsha des de principis del segle IX⁵, Ramon Berenguer IV aprofità l'agressivitat de la noblesa feudal, ja

* Aquest text s'ha beneficiat dels comentaris i observacions de M. Barceló i R. Gallofré, als quals agraïm la seva generosa col·laboració. Els aspectes insatisfactoris del treball són, evidentment, de la nostra exclusiva responsabilitat.

¹ A. DE BOFARULL I BROCA vé a dir que els dos documents dignes d'ésser destacats en la història de la Tortosa conquerida són les capitulacions i la carta de població, a *Història crítica civil i església de Catalunya*, vol. VII, Barcelona 1907, pàgs. 194-195.

² Per situar-la dins el context, vegeu M. BARCELÓ, *Expedicions militars i projectes d'atac contra les Illes Orientals d'al-Andalus (al-Jazā'ir al-Sharqiyya al-Andalus) abans de la conquesta catalana (1929)*, dins «Estudi General», vol. I, n.º 1, Girona, 1981.

³ E. BAYERRI escriu que «cerrada para siempre la Era de la opresión en que nuestro pueblo mozárabe había arrastrado su humillante existencia, amanece de pronto la aurora de su liberación...», a *Historia de Tortosa y su comarca*, vol. VII, Tortosa, 1957, pàg. 2.

⁴ E. BAYERRI, op. cit., pàgs. 184-185. També J. M. FONT RIUS, *La comarca de Tortosa a raiz de la reconquista cristiana (1148)*, dins «Cuadernos de Historia de España», XIX, 1953, pàg. 116.

⁵ Vegeu R. MIRAVALL, *Atacs franco-catalans sobre Tortosa*, Barcelona, 1969. Hom els ha ►

consolidada, l'esperit de croada que predicaven els pares de l'Església des de Roma i la incapacitat de resposta militar de les societats andalusines davant els agressors, per a preparar amb tota garantia d'èxit la conquesta de la ciutat ebreca.

Els contactes del comte de Barcelona foren a dos nivells:

Militars. Per tal d'atreure la noblesa catalana, Ramon Berenguer, a finals de 1136, va formalitzar una aliança amb Guillem de Montpeller. El comte assegurava la fidelitat del noble així com la seva participació en l'empresa bèl·lica sobre Tàrtüsha, a canvi de rebre en feu la tercera part de la ciutat i el territori⁶. Deu anys després, Guillem moria. En el seu testament establia com a beneficiari del lliurament comtal el seu fill, de nom, àdhuc, Guillem⁷.

Però probablement, el comte considerà que el pacte deixava de tenir validesa, perquè l'agost de l'any 10 del regnat de Lluís el Jove (1147?) cercà un nou col·laborador que d'alguna manera representés el gruix de la noblesa catalana. L'elegit fou Guillem Ramon de Montcada, *dapifer*, i l'acord fou semblant a l'anterior, bé que el comte afegia el castell de la Suda a la donació, i a més, Peníscola i les Balears⁸ per quan fossin conquerides.

El pacte més efectiu per Ramon Berenguer fou el que es formalitzà amb el Comú de Gènova, degut a la gran capacitat de la seva oferta militar. Els genovesos rebrien en compensació la tercera part de la ciutat, immunitats i exempcions fiscals⁹. Com assenyala M. Barceló, aquesta aliança pot «ésser una continuació de les col·laboracions de croada amb els estats comunals italians», que «durant el segle XII col·laboraran en totes les empreses militars contra els musulmans, a la recerca de privilegis comercials»¹⁰.

Des de 1143, els Templers tenien assignada, entre altres coses, una cinquena part de la porció comtal en totes les terres conquerides d'Hispania on l'Orde hagués participat en la lluita contra els andalusins¹¹. Poc més tard el pacte va rebre l'aprovació canònica de la Cúria Papal.

Eclesiàstics. Tanmateix, el Papat va legitimar la futura acció de conquesta amb l'expedició de diverses butlles on es concedia als expedicionaris de l'empresa els mateixos privilegis espirituals que gaudien els croats de Terra Santa¹².

► qualificat, pensem que erròniament, de «precedents històrics de la conquesta», com per exemple L. Pagarolas, *La Comanda del Temple de Tortosa: primer període (1148-1213)*, Tortosa 1984, pàgs. 47-51. Més aviat eren expedicions a la recerca de botí, com es desprèn de la decisió del comte Sunyer, qui l'any 936 aconsegueix de fer tributària Tartusha, com podem llegir en J. M. SALRACH, *Història dels Països Catalans. Dels orígens a 1714*, I, Barcelona, 1980, pàg. 202.

⁶ Document editat per P. DE BOFARULL, *Colecció de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, vol. IV, Barcelona, 1849, doc. 22, pàgs. 53-54. (Des d'ara en direm CODOIN).

⁷ Malgrat els esborranys, el document sembla indicar que la donació és a perpetuïtat i pels seus successors. Vegeu L. PAGAROLAS, op. cit., pàg. 52.

⁸ P. DE BOFARULL, CODOIN, IV, doc. 51, pàgs. 113-114. També F. MIQUEL ROSELL, *Liber Feudorum Maior*, Barcelona, 1945, doc. 462, pàg. 485.

⁹ P. de Bofarull publica els dos documents de l'acord a CODOIN, IV, docs. 141 i 144. pàgs. 332-334 i 337-339, respectivament.

¹⁰ *Expedicions militars*, pàg. 101.

¹¹ Vegeu L. PAGAROLAS, op. cit., pàgs. 41-43.

¹² El Papa Eugeni III n'expedeix la primera, publicada per P. de Bofarull, CODOIN, IV, doc. 128, pàgs. 314-315. Després, Adrià IV insta als bisbes de Tarragona i Narbona que castiguen amb censura eclesiàstica els qui limitin les accions del comte donant ajuda directa o indirecta als musulmans (CODOIN, IV, doc. 129, pàgs. 115-116). Finalment, Anastassi IV confirma la d'Eugeni III (CODOIN, IV, doc. 133, pàgs. 320-321).

L'aprovació canònica i les recompenses de tipus econòmic que representava la conquesta, bé en metàl·lic bé territorials, van atreure guerrers d'altres països. S'ha pogut documentar la presència d'anglesos¹³ i de francesos de les ciutats de Cahorz, de Limoges i de Beauville. Tot era, doncs, a punt per a l'assalt definitiu. Segons L. Pagarolas, «no atacar aleshores els musulmans hauria estat un error lamentable»¹⁴.

No cal dir que en aquests pactes es troba l'origen de les senyories que s'establiran al territori de l'Ebre un cop conquerida Tàrtüsha. Per altra banda, es palesen clarament els interessos econòmics dels participants en el setge, a punt d'abandonar-lo a mig fer en dues ocasions davant la dificultat de percebre els estipendis en concepte de soldada. Després de presa la ciutat i haver capitulat la Suda el 30 de desembre de 1148 gràcies a l'acció de Guillem de Torroja, bisbe de Barcelona, que desatresorà part dels objectes de valor de la seva catedral¹⁵ i del préstec d'Arnau Pere d'Arcs i d'Ermengol de Manresa per valor de 7.700 sous¹⁶, s'havia de procedir al repartiment de Tortosa i el seu terme.

EL REPARTIMENT DE LA CIUTAT I EL TERME DE TORTOSA

Els historiadors, des d'A. de Bofarull i Balari i Jovany, han pensat que el repartiment es va fer sobre la base dels pactes formalitzats prèviament. Així, els genovesos rebien el terç acordat, i a més a més, l'illa anomenada de l'Ebre, després dita de Sant Llorenç en honor al patró de la catedral de Gènova, iniciant la seva senyoria sobre el territori tortosí. Per la seva part, Guillem Ramon de Montcada esdevenia senyor del segon terç, més el castell de la Suda en feu. La tercera part que restava passava al comte, però s'havia de deduir la cinquena part que corresponia a l'Orde del Temple. Tanmateix, els nobles que participaren en la conquesta van rebre molts lots de la porció comtal per donació del seu titular.

Al cap d'un temps, el novembre de 1153, Enrico, Guerschio, cònsol genovès, amb el consentiment dels altres còsols de Comú, venen a Ramón Berenguer el terç que havien rebut, par 16.640 morabatins *marrochinorum, marinorum, aiadinorum, lupinorum, melechinorum (...)* *mixtim ad pensum de lupinis reddantur*, especificant fins i tot la forma de pagament. El termini del venciment de la primera paga era el mes de gener, per valor de 10.400 morabatins i el segon, de 6.240, el maig¹⁷. Després la xifra es va arrodonir i quedà en setze mil morabatins¹⁸. D'aquesta nova incorporació, el comte en va haver de lliurar la cinquena part als Templers, segons estava establert¹⁹. Cal assenyalar que l'illa de l'Ebre o de Sant Llorenç no s'inclouïa en l'operació de compra-venda.

¹³ R. MIRAVALL, *Immigració britànica a Tortosa (segle XIII)*, Barcelona, 1980.

¹⁴ Op. cit., pàg. 57.

¹⁵ J. IGLÉSIES, *La conquesta de Tortosa*, Barcelona, 1961, pàgs. 52-53.

¹⁶ A. DE BOFARULLI BROCA, op. cit., pàg. 191.

¹⁷ El document, publicat per P. DE BOFARULL, CODOIN, IV, n.º 78, pàgs. 212-216.

¹⁸ E. BAYERRI, op. cit., pàg. 11, nota 1. Tanmateix, és la xifra que figura en els *Annali Genovesi di Caffaro e de suoi continuatori*, ed. L. T. Belgrano i C. imperiale di Sant'Angelo, «Fonti per la Storia di Italia», I, 1980, pàgs. 88-89. La raó de la venda fou la mala situació econòmica de la república de Gènova.

¹⁹ Segons E. BAYERRI, op. cit., pàg. 17, i R. MIRAVALL, *La societat tortosina de la postreconquesta*, Barcelona, 1970, pàg. 29. Cal dir que per a la compra de la part dels genovesos, el Consell urbà dels homes de Vic atorgaren 400 morabatins d'or a canvi d'una exempció fiscal (H. FRIEDMAN, *An unsuccessful attempt un urban organisation*, dins «Speculum», 54 (1979), pàgs. 479-491, especialment, pàg. 483.

Arribats a aquest punt, és precís de fer alguns aclariments:

1) Segons E. Bayerri, després de la conquesta, Guillem de Montpeller renuncià a la part que li tocava pel pacte fet entre el seu pare i el comte²⁰, tot exalçant-li els valors humans davant d'aquest fet. Ben mirat, Guillem devia renunciar a quelcom que no tenia ni podia tenir, puix que la porció s'havia concedit a Guillem Ramon de Montcada.

2) En el Cartulari de l'Arxiu de la Catedral de Tortosa (ACT) trobem un document amb un encapçalament que diu *Carta divisionis civitatis Dertuse*²¹. En una altra còpia llegim: *Quoniam fuit divisa civitas Dertuse*²². Cal dir que no es tracta del document original de la divisió de la ciutat, sinó que n'és una memòria, redactada posteriorment. El seu contingut ens indica una divisió ternària, no feta a l'atzar, ja que separatament es fan porcions de la vila closa per la muralla, de la Suda, i dels ravals exteriors. El que en certa manera sorprèn és que en les tres unitats la tercera part serà concedida als genovesos i els dos terços que resten passen a propietat comtal. El document diu més avall, que passat el temps, el comte comprà el terç dels genovesos per 24.000 morabatins sense que l'Orde del Temple n'acceptés la cinquena part, bé que l'església en percebia el delme. Després d'uns anys, l'Orde comprà al rei Alfons la cinquena part del terç que fou dels genovesos. El problema esdevingué a l'hora de dividir el delme d'aquesta porció entre l'església i el Temple. finalment, s'arribà a un acord pel qual, els batlles de l'Orde donarien al batlle de Santa Maria de Tortosa dos *solidos* mensuals i dos càntirs d'oli l'any, en concepte de delme²³.

3) P. de Bofarull transcriu un *translatum* copiat l'octubre de 1272 referent al plet sostingut entre el comte i Guillem Ramon de Montcada davant la Cúria de Barcelona²⁴. El magnat es queixà davant Ramon Berenguer que no havia rebut íntegrament la part convinguda, però sense precisar cap terme.

Hom observa, per tant, tot un seguit d'irregularitats i contradiccions entre la documentació. No hi ha acord sobre quin preu es va establir en la compra del terç dels genovesos per Ramon Berenguer. Tampoc no queda clar si la cinquena part d'aquesta porció passà o no a l'Orde del Temple per donació o per operació de compra-venda²⁵. Tanmateix, ignorem si la Suda es lliurà íntegrament a Guillem Ramon de Montcada o els genovesos en van rebre una part. Finalment, tampoc no sabem com i quan part de la ciutat fou lliurada a Guillem Ramon.

Una interpretació molt personal del document ens fa suposar que es refereix al primer procés del repartiment, encaminat a delimitar les porcions dels genovesos. Després, el compte devia lliurar els lots corresponents a Guillem Ramon de Montcada i a l'Orde del Temple. Nogensmenys, però, de la documentació posterior sembla desprendre's que Ramon Berenguer no va seguir al peu de la lletra els compromisos que pactà abans de la conquesta.

²⁰ E. BAYERRI, op. cit., pág. 81.

²¹ Arxiu Capitular (o de la Catedral) de Tortosa (ACT), *Cartulari*, vol. III, fols. 31 v-32. Alguns documents del Cartulari es repeteixen íntegrament en diversos volums, però nosaltres només en citarem una versió.

²² ACT. *Cartulari*, vol. II, fols. 27-28r.

²³ E. BAYERRI, op. cit., pág. 9, en fa una traducció molt personal, però sense qüestionar-ne el contingut.

²⁴ CODOIN, vol. IV, a continuació del doc. 51, pàgs. 114-123.

²⁵ Quan el març de 1182, el rei Alfons dona a l'Orde del Temple la ciutat i terme de Tortosa, es fa referència a *illo quinto fratrum* (ACT., *Cartulari*, vol. VIII, fols. 144-147 i L. PAGAROLAS, op. cit., doc. 75, pàgs. 245-249), però no sabem si es tracta de la cinquena part d'un terç o de dos terços.

No hi ha dubte que la documentació obliga, com a mínim, a replantejar-nos com fou dividida la ciutat de Tortosa entre el comte i els seus aliats. De moment, les notícies que en tenim són poc aclaridores i insuficients, però tanmateix, cal puntualitzar quelcom: primer, que el repartiment no es pot determinar a partir dels pactes militars previs a la conquesta. Segon, que el comte no actuà amb tanta netedat com hom suposa, atenent el comportament vers Guillem de Montpeller, vers els genovesos –que no cobraren la part convinguda–, i vers Guillem Ramon de Montcada. Tercer, que la confusió que genera el repartiment es deu, possiblement, a una situació de colonialisme feudal que esdevé totalment nova per a la noblesa catalana, bé que prepara el camí i «instrueix» els procediments de la gran expansió del segle XIII, ja plenament consolidats.

LA CAPITULACIÓ DE ȚARTŪSHA EL DESEMBRE DE 1148

La cronologia del document.

P. de Bofarull el data el desembre de 1148²⁶. És evident que era llavors quan s'havia de formalitzar tenint el compte el setge i la conquesta de Țartŭsha per Ramon Berenguer IV. Tanmateix, el document que es coneix és la còpia d'un *translatum* realitzat l'1 d'agost de 1248, reproduït d'un altre document, lleugerament anterior (15 d'abril del mateix any). Hom té notícies d'una còpia anterior, 5 de setembre de 1198, possiblement d'idèntic contingut al que coneixem avui²⁷.

Quant a la data del document aparentment original, i que ha estat comunament acceptada, hi llegim: *Facta carta ista in era M (falta una C a la era) LXXXVI in mense december*. Als documents datats segons la cronologia de l'era hispànica els hem de deduir 38 anys. En conseqüència, en aquest cas, la data és de desembre de 1148.

El que sorprèn és que signin Alfons, rei d'Aragó i comte de Barcelona (1162-1196) i Berenguer d'Avinyó, mestre de l'Ordre del Temple *in Provincia et partibus Ispanie* (abril de 1181-març de 1183)²⁸. El període cronològic coincident entre ambdós senyors no s'avé ni amb la data acceptada com a vertadera del document suposadament original (llavors era l'època de Ramon Berenguer IV) ni en cap de les dates en què fou copiat.

Per altra banda, ens sobta que un document català sigui datat segons l'era. Cosa corrent en la documentació aragonesa i navarresa, en els comtats catalans s'acostumava a fer seguit la cronologia dels reis francs, en un principi, i per l'encarnació de Jesucrist, ja entrat en segle XII, sistema que al final s'imposarà definitivament. Si prescindim de l'era es tractaria de l'any 1186 i coincidiria amb el regnat d'Alfons I²⁹. Això, però, no podem fer-ho. Remarquem també que precisament aquí, hi ha un error del copista, ja que hi manca una C, com posa de manifest P. de Bofarull.

En definitiva, el document presenta incongruències importants que ara per ara no podem ni saben escatir. Tal circumstància ens ha de fer ésser molt cautelosos a l'hora d'utilitzar-lo. Àdhuc, podem afegir un suposat defecte de forma

²⁶ COCOIN, vol. IV, doc. 56, pàgs. 130-135.

²⁷ Les referències dels diferents *translatum* i versions s'especifiquen en el mateix document.

²⁸ El període de comandament de Berenguer d'Avinyó, extret d'A. J. FOREY, *The Templars in the Corona de Aragón*, London, 1973, pàg. 420.

²⁹ C. BIARNÈS creu, erròniament, que el document és una confirmació del rei Alfons i el data el 1186 oblidant el mot *era*, a *Apunts d'història d'Ascó. Els moriscos a Catalunya: documents inèdits*, Ascó-Valls, 1981, pàgs. 23-25.

que contribueix a fer més gran la nostra confusió. L'atorgant o atorgants (Ramon Berenguer IV tot sol o bé acompanyat d'altres magnats) no figuren en primera persona, com a subjectes o concessionaris, sinó en tercera persona. Tampoc signen, ni ells ni els «beneficiaris» que actuen en representació de la comunitat musulmana.

Pensem, per això, que el document objecte de diversos *translatum* no és l'original de la Capitulació, sinó una memòria o resum redactat posteriorment. Potser aquesta sigui la raó de les deficiències que presenta, bé que el fet de datar-lo segons l'era és encara més rar en aquest cas. Tanmateix, ja que disposem del paper, aprofitem-lo amb una certa reserva³⁰.

El contingut

El document es formalitza entre Ramon Berenguer IV i els *al-wazīr(s)* (agutzils o encarregats de l'ordre), l'*al-faqīh* (jurista expert en dret musulmà i l'*al-qādī* (jutge), en representació dels musulmans tortosins. El comte concedeix als musulmans unes condicions semblants a les que Alfons el Bataller va tractar amb els de Saragossa, segons confirmen l'*al-qaid*, (*cap militar*) i els *al-wazīr(s)*, *al-faqī(s)* i *maiorales*. És probable que *maiorales* sigui la traducció poc precisa de *shuyūkh*, vells (sing. *shaykh*), i referit al consell de vells³¹.

Les condicions són les següents: la comunitat musulmana es regirà segons els furs i les lleis que ja tenien, i durant un any podran conservar les seves cases i possessions, així com professar el culte a la seva religió a la mesquita major. Passat un any s'hauran d'instal·lar en un barri perifèric propi (*al-jamā'a*). N'hauran de donar el delme dels fruit i de les *alçatas* al comte. Els musulmans no podran ésser jutjats per agents aliens a la seva comunitat. Tanmateix, gaudiran d'una sèrie de llibertats i immunitats: viure en el seu hort, circular pel territori sense cap impediment, conservar llurs centres comercials (mercats, alfòndecs) i llurs armes dintre l'*al-jamā'a*. No podran ser agredits en llurs persones ni béns per cristians ni jueus, no podran ésser reduïts a captivitat ni esclavitzats. Les seves cases no podran ser escorcollades per força, les causes judicials en contra seva hauran d'ésser denunciades a l'*al-wazīr* que serà elegit i no se'ls podrà imposar cap *sofra*.

Quant als càrrecs que regiran la comunitat musulmana, esmentats més amunt, seran elegits entre ells sense intervenció de cap cristià, segons els seus furs, costums i lleis, i posteriorment, el comte els confirmarà.

Cal insistir en el fet que el document només esmenta el delme dels fruits i de les *alçatas*³² com a pagament obligatori i inexcusable, i només, de manera excepcional, hauran de satisfer l'*alçadaga* de llurs ovelles, tal com estableixen els seus furs i lleis³³.

³⁰ El document de capitulació de Tartusha de 1148 exigeix un estudi molt més profund del que dediquem aquí, tal com M. BARCELÓ ho va fer amb el «Tractat de Capdepera» de Menorca, a *El Tractat de Capdepera de 17 de juny de 1231 entre Jaume i Abū 'Abd Allāh Muhammad de Manūraqa. Sobre la funció social i política dels fuqahā*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», XXXVIII, 97 (1981), pàgs. 237-249. Cal indicar, però, que el document tortosí no és tan ric en informació i dades com el menorquí.

³¹ Sobre la funció social i política del consell de vells dins les societats musulmanes, vegeu M. BARCELÓ, *El Tractat de Capdepera*, pàgs. 237-240.

³² N'ignorem, de moment, el seu significat. Segons el context en què es troba, hom podria interpretar que es tracta d'una altra mena d'ingressos o de rendiments.

³³ Poden trobar-se referències generals al contingut de les capitulacions, en J. M. FONT RIUS, *La carta de seguridad de Ramon Berenguer IV a las morerías de Ascó y Ribera del Ebro (siglo XII)*, a «Homenaje a D. José M.ª Lacarra de Miguel», I, Zaragoza, 1977.

D'altra banda, el text es força nítid en relació a l'organització fiscal musulmana i de la seva transformació, i finalment, destrucció provocada per la conquesta. El delme dels fruits segurament no és altra cosa que l'*'ushr*, que es paga, ara, als conqueridors.

El terme *alçadaga* és l'adaptació de la *sadaqa*, almoïna, que és sinònim de *zakat*, i que tradicionalment s'aplicava a l'impost legal sobre el bestiar. És progressiu a partir d'un nivell, diferent pels diferents tipus de bestiar, per sota del qual, no es paga³⁴.

Quant a la *sofra*, es refereix a les prestacions en treball, imposades pels feudals a les comunitats musulmanes sotmeses, com per exemple, els transports d'aigua i llenya, amb bèsties de càrrega o sense, al lloc on habitava el senyor, reparació de muralles, ponts, carreteres, etc. Hom aplica també el mateix concepte a les taxes pagades en moneda, en defecte del treball personal³⁵. La *sofra* es converteix en una *banalitat* perpètua en mans dels feudals, sobre els musulmans, desvirtuant així la *sukhra* d'on, en certa manera, procedeix³⁶. Cal remarcar que els andalusins de Tàrtüsha aconseguen de sostreure's aquesta imposició, o d'impedir-ne, almenys d'entrada, la transformació feudal que en farien els conqueridors. P. Guichard ja fa notar aquesta circumstància, que no és exclusiva de Tàrtüsha, sinó que hom aplica el mateix model d'altres ciutats conquerides³⁷. En canvi, a partir de la meitat del segle XIII s'imposarà sistemàticament al regne de València. P. Guichard escriu que «*Le fait que plusieurs capitulations signées avec le roi à l'époque même de la conquête exemptent les musulmans de la «sofra» s'explique assez facilement de deux façons: d'une part le roi, intéressé surtout par les revenus qu'il pourra tirer de ses nouveaux sujets, trouve peut-être là un moyen peu coûteux de se les concilier; d'autre part la fortification centre du district, dont la responsabilité -garde en entretien- relevait très vraisemblablement de la communauté elle-même, se trouve du fait même du traité remise au roi. Il est assez logique que dans ces conditions on ait admis de part et d'autre que c'était désormais au roi qu'en revenait la charge. Le système était cependant peu viable, et il n'est pas étonnant de constater qu'une trentaine d'années plus tard, en 1276, la «sofra» figure à nouveau parmi les obligations des musulmans d'Eslida*»³⁸.

Els mudèjars de Tortosa

Aparentment, les condicions d'existència de la comunitat mudèjar de Tortosa no havien d'ésser massa dificultoses, segons es desprèn del document de capitulació, o almenys, no pitjors que les dels nous colons³⁹. La realitat, però, fou molt diferent a partir del mateix moment de la conquesta. Possiblement abans del març de 1149, Ramon Berenguer donà a Bernat Tort, arquebisbe de Tarragona i

³⁴ M. BARCELÓ, *Un estudio sobre la estructura fiscal y procedimientos contables del emirato Omeya de Córdoba (138-300/755-912) y del Califato (300-366/912-976)*, dins «Acta mediavalia», 5, 1984, actualment en premsa.

³⁵ El present paràgraf el devem a P. Guichard, qui ha estudiat la problemàtica d'aquest impost a *Le problème de la Sofra dans le Royaume de Valence en XIII siècle*, dins «Awraq», 2, 1979, pàgs. 64-71, especialment, pàgs. 64-65.

³⁶ *Ibidem*, pàgs. 66-67.

³⁷ *Ibidem*, pàg. 66 i notes 8 i 9.

³⁸ *Ibidem*, pàgs. 68-69.

³⁹ E. BAYERRY se sorprèn de l'«extraordinària generositat» demostrada per Ramon Berenguer davant els vençuts (op. cit., pàg. 3) i afegeix que «*fuieron tan ventajosas (...) las condiciones que les otorgó el conde a los que prefirieron quedarse aquí, que mejores hubiera sido muy difícil y problemático hallarlas en tierras de Moreria*» (op. cit., pàg. 202).

bisbe interí a Tortosa, *decimaciones decimarum sarracenorum habitancium et laborancium in omni episcopatu Dertose*, i a més, *omnia predia et prosessiones que maior mezquida sarracenorum eiusdem civitatis hactenus habuit*⁴⁰.

Aquestes donacions seran ratificades pel comte a Gaufred d'Avinyó el dia de la seva consagració (5 d'agost de 1151) com a primer bisbe propi després de la conquesta⁴¹ i encara afegirà totes les mesquites de fora la ciutat que els musulmans ja han abandonat o han d'abandonar⁴² mentre que es reserva per a ell, *questiis*⁴³ *in iudeis et sarracenis*. I dóna a més a més, cent morabatins anuals *de paria sarracenorum* pels hàbits dels cononges.

E. Bayerri es fa ressò, amb gran satisfacció, de la conversió de la mesquita major de Tortosa en església, prèviament «benedicida y purificada», ja que el restabliment de la religió cristiana era una de les màximes preocupacions de Ramon Berenguer⁴⁴. L'antiga mesquita serà convertida en temple provisional pel culte cristià mentre s'endagaven les obres de la Catedral vella, que serà consagrada pel bisbe Ponç de Mulnells el 28 de novembre de 1178, amb la presència dels reis Alfons i Sança i dels bisbes de les diòcesis catalanes⁴⁵.

En la donació de Bitem, el 17 d'octubre de 1154⁴⁶ el comte dóna a la Seu i al bisbe el camp *quod in tempore sarracenorum fuit regis* amb totes les seves pertinences. Aquesta donació serà confirmada el 22 de gener de 1155⁴⁷.

En l'acord formalitzat entre el bisbe Gaufred i Pere de Rovera, mestre del Temple, sobre la legislació per a designar preveres a Miravet⁴⁸, s'esmenten les *iusticiis*⁴⁹ *et questiis sarracenorum* i les mesquites de Binicene (Benissanet) i de Miravet, que els musulmans ja han abandonat. A canvi de quedar-se amb llurs honors, els frares-cavallers templers donen al bisbe *sarracenum unum de Mora cum omne honore suo ut haberet eam in perpetuum iure hereditario*.

El 18 de juny de 1174, Alfons, rei, i Ramon de Montcada arriben a un acord amb la comunitat musulmana de Tortosa, de tal manera que aquesta hau-

⁴⁰ ACT. *Cartulari*, vol. V, fol. 81v. La data del document només especifica l'any de l'encarnació 1148, que s'allarga fins el 25 de març de 1149. Tenint en compte que la conquesta fou el penúltim dia de 1148 per a nosaltres, el document ha d'ésser de primers de l'any 1149, amb la remota possibilitat que fos redactat el 31 de desembre de 1148.

⁴¹ ACT. *Cartulari*, vol. II, fols. 8-11.

⁴² No es refereix tant sols a les del terme general de Tortosa, sinó a les de tot el Bisbat, segons es desprèn de la ratificació de totes les donacions de Ramon Berenguer IV, feta pel seu fill, el rei Alfons, el novembre de 1178: *et meschidas exteriores tocius episcopatus tam edificatas quam desertas cum omnibus alodiis et possessionibus suis* (ACT. *Cartulari*, vol. II, fols. 11v-17).

⁴³ Les quèstes o quèsties són tributs arbitraris exigits per coacció en base a deduccions fetes pel senyor sobre les reserves d'aliments dels camperols dependents. Al respecte, E. RODÓN BINUÉ, *El lenguaje técnico del feudalismo en el siglo XI en Cataluña. Contribución al estudio del latín medieval*, Barcelona, 1957, pàg. 212, i també P. BONNASSIE, *Catalunya mil anys enrera. Segles X-XI*, vol. II: *Economia i societat feudal*, Barcelona, 1981, pàg. 55.

⁴⁴ Op. cit., pàgs. 466-470. Per l'autor, aquest és un esdeveniment normal i obligat de fer. Ni tan sols li mereix cap comentari allò que el document de capitulació estipula en matèria religiosa.

⁴⁵ ACT. *Cartulari*, vol. II, fols. 11v-17.

⁴⁶ ACT. *Cartulari*, vol. V, fol. 3.

⁴⁷ ACT. *Cartulari*, vol. VI, fol. 5v.

⁴⁸ ACT. *Cartulari*, vol. V, fol. 23, i fol. 28v. El document ha d'ésser anterior al gener de 1158, data en què acaba el comandament de P. de Rovera.

⁴⁹ Les *iustitias* són els impostos que els senyors feudals cobraven per l'administració de justícia. (E. RODÓN BINUÉ, op. cit., pàg. 157, i P. BONNASSIE, op. cit., pàg. 53). Cal observar que els musulmans paguen aquest impost malgrat que les capitulacions estipulen que la justícia de l'*al-jamā'a* l'havia d'administrar l'*al-qādi*.

rà de lliurar als primers, anualment i a perpetuïtat, 400 maçmudines d'or bo i pesat dividides en quatre pagaments cada any a partir de llavors⁵⁰. Naturalment, pels musulmans era un acord forçat, però així, l'*al-jamā'a* de Tortosa restava al marge de les prestacions en treball imposades per les senyories que representaven el comte i el *dapifer*⁵¹. Sembla ésser que el tribut que hom exigeix és proporcional al volum demogràfic de l'*al-jamā'a* puix que el document especifica que si el poble musulmà creix, tanmateix creixerà el nombre de maçmudines, mentre que la quantitat disminuirà si es redueix la població, sempre segons l'assentiment i el criteri del *sahib al-madīna* Najjāh (?)⁵² i de l'*al-qādi* Muhammad, i amb el coneixement dels *proborum hominum*, entenguï's *shuyūkh* (consell de vells).

El 28 de novembre de 1178, els reis Alfons i Sança confirmen les donacions fetes per Ramon Berenger a l'Església de Tortosa i concedeixen encara tots els delmes i primícies, i les coses que *christiani percipiunt a sarracenis* en diversos termes del bisbat, que s'especificuen⁵³.

Les dificultats de caire religiós no foren les úniques que bloquejaren el desenvolupament dels mudèjars tortosins a partir de 1148. Hem pogut documentar referències d'esclavització entre la població musulmana⁵⁴. La carta de població de novembre de 1149 ja estableix que *Pro inventione vero fugitivi sarraceni que inventus sit de Terrachona usque Iberum flumen unum morabetinum accipiatur. Et de Ibero usque ad Uldichona duos*⁵⁵. Cal remarcar que la troballa d'un fugitiu en direcció a València es recompensa el doble, ja que en cas d'arribar-hi podria significar la seva pèrdua definitiva. La llibertat de circulació que el document de capitulació concedia als musulmans és clarament limitada.

Tanmateix, és una pràctica força corrent el lliurament d'esclaus musulmans en testament, sota el qualificatiu de *captivi* o bé *sarraceni*. El 1172 Ramon Speleu lliura a Ponç Avirer un captiu⁵⁶. Pere Oleguer, el 1173 en cedeix cinc: un a l'obra de l'església de Santa Maria de Tortosa, dos al prior de la mateixa i dos més a Sant Joan de Ripoll⁵⁷. Per la part que li tocava, Ermessenda donà una *sarracena* al cenobi de Vallbona de les Monges l'any 1194⁵⁸.

L. Pagarolas n'ha documentat un, lliurat en testament per P. Romeu a la Comanda del Temple de Tortosa, el 1196, que havia comprat per quaranta maçmudines⁵⁹. El Morera publica el testament de Guilabert Anglès, pel qual, lliura dos captius al cenobi de Santes Creus i un a l'església de Sant Ruf de Lleida⁶⁰. La rapidesa en afrontar aquest treball ens ha impedit la consulta d'altres fonts, tanmateix molt riques, com el Còdex de Poblet o la llarga quarentena de documents referents a Tortosa del Cartulari de Santes Creus amb l'aprofundi-

⁵⁰ P. DE BOFARULL, CODOIN, vol. VIII, doc. 16, pàgs. 52-54.

⁵¹ El document diu *neque faciant operam*, però paguen amb moneda el seu defecte.

⁵² El *sahib al-madīna* és un funcionari encarregat de vetllar perquè la vida de la comunitat musulmana transcorri segons la llei corànica.

⁵³ ACT. *Cartulari*, vol. II, fols. 11v-17.

⁵⁴ Vegeu les referències documentals a la nota 48.

⁵⁵ ACT. *Cartulari*, vol. V, fol. 1. J. M. FONT RIUS edita el document a *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, Barcelona-Madrid, 1969, 2 vols., «Diplomatario», doc. 75, pàgs. 121-124.

⁵⁶ ACT. *Cartulari*, vol. II, fols. 57v-58.

⁵⁷ ACT. *Cartulari*, vol. II, fols. 137v-138.

⁵⁸ ACT. *Cartulari*, vol. IV, fols. 101-102.

⁵⁹ L. PAGAROLAS, op. cit., pàg. 164. El document, a l'apèndix I, n.º 133.

⁶⁰ E. MORERA, *Tarragona cristiana*, vol. I, Tarragona, 1897, apèndix, doc. 14 B, pàgs. XI-XII.

ment que caldria. D'altra banda, és quasi segur que la utilització de mà d'obra esclava era més nombrosa del que ens mostra la documentació.

En aquest punt no es respecta allò que estipula el document de capitulació, el qual especifica que els musulmans no podran ésser reduïts a captivitat ni esclavitzats⁶¹. Probablement, només se'n lliurarien els que van poder comprar la seva llibertat, bé que tampoc podem asseverar-ho⁶².

Segons les capitulacions, els musulmans podien conservar llurs patrimonis, però foren progressivament desposseïts a partir del mateix moment de la conquesta, com ho mostra la documentació d'una manera clarivident, tant pel nombre d'instruments com pel de fonts emissores⁶³. E. Morera se'n fa càrrec i escriu: «desde 1150 se encuentran documentos de repartimiento de fincas pertenecientes a aquellos (els musulmans) en que el conde da a los agraciados no sólo la persona del sarraceno sino todo lo suyo como si aplicara a los vencidos la dura ley del esclavo de guerra sin tener en cuenta la carta de seguridad de que antes se había hecho mérito»⁶⁴. No hi ha més veritat que aquesta. La raó que exposa E. Morera per a justificar aquest «canvi d'orientació» és un intent de recuperar la ciutat per part dels musulmans aprofitant que Ramon Berenguer assetjava Lleida el 1149. Aquest fet no té cap fonament històric, i és conegut solament a partir de la llegenda de l'Orde de la Destral (o de l'Aixa), segons la qual, l'acció de les dones tortosines va evitar que els musulmans reconquerissin la ciutat⁶⁵.

No cal dir que el comportament dels feudals no es deu a una acció d'auto-defensa, sinó que l'objectiu és l'anorreament de la societat envaïda, a la qual s'aplica una deliberada i sistemàtica repressió essent l'esclavisme, la captivitat i l'expoli de béns mobles i immobles les seves modalitats més efectives⁶⁶. La fórmula jurídica és molt clara: ... *hereditatis qui fuit (...) sarracenus (...) cum omnibus tenedonibus et pertinentibus suis*. Quan es tracta d'una compra anterior els documents ho especifiquen (fins i tot si n'hi ha hagut dues) esmentant el venedor i el preu. En aquests casos, el silenci és absolut perquè no es tracta de compres. Tanmateix, ens costa d'admetre que el musulmans abandonessin llurs béns quan els documents expressen el seu nom amb força precisió, malgrat tot. L'expoli, per altra banda, comença abans del setge i conquesta de Lleida. El 31 de gener de 1149 el comte dona a Guillem de Sentmenat *ipsas casas in Tortosa de Aben Rafect*⁶⁷. Cal incidir en el fet que en aquest cas les cases no

⁶¹ E. BAYERRI, bé que sorprès per la «generositat» del comte, ha d'admetre l'existència d'esclaus, puix que la legislació del *Codi de Costums* (segle XIII), els contempla, però creu que n'hi devia haver molt pocs (op. cit., pàgs. 331-332).

⁶² Per aquest aspecte, vegeu R. SOTO, *Sobre Mudèxars a Mallorca fins a finals del segle XIII*, a «Estudios de prehistoria, d'història de Maýurqa i d'història de Mallorca», 1982, pàgs. 197-221.

⁶³ Sobre la magnitud de l'expoli exercit pels feudals durant el segle XII sobre els musulmans de Tàrtüsha, hom pot consultar els documents de l'ACT, *Cartulari* (uns 30 documents amb més de 40 referències); E. UDINA MARTORELL, *El Llibre Blanch de Santas Creus (Cartulario del siglo XII)*, Barcelona, 1947, (docs. 42, 50, 51, 52, 57, etc., fins a arribar a uns quaranta); L. PAGAROLAS, op. cit., apèndix I, a través de MORERA, op. cit., apèndix, coneixem alguns documents, del *Codex de Poblet*.

⁶⁴ E. MORERA, op. cit., pàg. 414.

⁶⁵ E. BAYERRY està parcialment d'acord amb E. MORERA i dedica força espai a explicar el contingut de la llegenda. D'altra banda, J. M. FONT RIUS, a partir dels documents editats en el *Llibre Blanch de Santas Creus*, diu que el comte reparteix lots procedents d'antics propietaris musulmans que potser havien abandonat llurs terres, o potser havien estat expoliats, malgrat les capitulacions (*Cartas de población*, pàg. 773).

⁶⁶ En una paraula, la «solució dels francs». Al respecte, M. BARCELÓ, *Expedicions militars*, pàg. 102.

⁶⁷ E. UDINA, *Llibre Blanch*, doc. 42, pàg. 50.

«havien estat de», sinó que en aquell moment, «eren de». Disposem d'altres instruments de donació de propietats arreballades als musulmans, instruments de donació anteriors o bé simultanis a la campanya de Lleida⁶⁸.

En perdre llurs possessions molts musulmans es convertien en *exarici* (exarics), un determinat tipus d'arrendataris o parcers que treballaven unes terres abans seves i ara part integrant de les senyories feudals⁶⁹. És probable que els exarics estessin adscrits a la terra (per tant, sense possibilitat d'abandonar-la) com els pagesos propis, solius i afocats de l'anomenada Catalunya Vella. El 1192, Guillem de Solanes dona a Ponç, prior de la Seu, una terra a Bitem que havia estat d'Avinzalema, *sarraceni, cum exiricis sarracenis*⁷⁰. A canvi del domini útil de la terra, els exarics havien de lliurar certes quantitats al propietari de la finca.

En tres documents, sengles musulmans consten com a censataris⁷¹ i en un cas com a *laboratore sarracenus*⁷², mentre d'altres esmenten la terra de musulmans sense especificar en quin règim es trobaven respecte dels feudals⁷³. Finalment, albirem la possibilitat que els exarics poguessin ésser desposseïts del domini útil de la terra, o bé que fugissin de llurs dominadors, a no ser, com diu R. Soto, que la seva condició pogués ésser transitòria, en espera de poder obtenir la llibertat a través d'ella⁷⁴. El 1175, els germans Guilbert i Teobald Anglès donen a la sacristia de la Seu dues propietats que foren de sengles exarics (*qui fuit exaricus...*)⁷⁵.

A partir del que reflecteix la documentació creiem que hom pot començar a comprendre com s'havia de desenvolupar la vida dels mudèjars tortosins en el marc d'unes relacions de producció noves, que no s'assemblaven gens a les que tenien. Progressivament s'aniran convertint en un grup marginal amb grans dificultats de professar el seu culte, sotmesos a tributs de diverses menes, desposseïts de llurs terres i, molts, convertits en esclaus en virtut de botí de guerra, malgrat les garanties que contemplaven les capitulacions. Es tractava d'anihilar la societat musulmana o bé, com assenyala M. Barceló, de desballestar-la de tal manera que el seu redreçament fos impossible⁷⁶. Les capitulacions acostumen a ésser una cortina de fum, que reflecteixen la insuficiència colonitzadora⁷⁷. La situació de la zona és mudable per l'atracció que algunes àrees poden exercir sobre camperols d'altres llocs, de tal manera que «una situació inicial pot capgirar-se amb el temps, en un sentit o un altre, depenent de les situacions concretes que s'hi donin»⁷⁸.

Hom podria plantejar-se altres qüestions però la documentació analitzada no

⁶⁸ ACT. *Cartulari*. vol. VI, fols. 50v-51r; vol. II, fols. 70v-71r, i vol. VI, fol. 58r.

⁶⁹ N'hem documentat. ACT. *Cartulari*. vol. VI, fol. 52; vol. IV, fols. 68-69r i fol. 73, i vol. V, fols. 75v-76r.

⁷⁰ La donació inclou els exarics. ACT. *Cartulari*. vol. V, 75v-76r.

⁷¹ ACT. *Cartulari*. vol. IV, fols. 103v-104 i fols. 65-66r, i vol. VI, fol. 57.

⁷² ACT. *Cartulari*. vol. IV, fol. 73.

⁷³ ACT. *Cartulari*. vol. VIII, fols. 137v-138r; vol. IV, fols. 80v-81r, fols. 89v-90, fol. 85, fols. 103v-104, fols. 79-80r; vol. VI, fols. 64, i vol. III, fols. 30-31. La majoria d'esments corresponen a afrontacions, i és difícil que es tracti de propietaris musulmans.

⁷⁴ Op. cit., pàgs. 203-204 i 208-209. Es tractaria de captius tallats.

⁷⁵ ACT. *Cartulari*. vol. IV, fol. 73.

⁷⁶ *Expedicions militars*, pàg. 101.

⁷⁷ M. BARCELÓ, *ibídem*, pàg. 103.

⁷⁸ R. SOTO, *op. cit.*, pàg. 200.

permet, de moment, de donar-hi resposta. És imprescindible la utilització de molts més documents per aprofundir més en una situació històrica que acostuma a ésser marginal, sobretot, des del punt de vista dels vencedors.

LA COLONITZACIÓ DEL TERRITORI EBRENC

La documentació ens obliga a establir dues àrees clarament diferenciades.

1) La primera correspon a ambdues ribes de l'Ebre, on trobem els llocs de Xerta, Bitem, Aldover, Pimpí, Som, Vinallop, Tivenys, etc. Es tracta de les zones més planes i fàcils pel conreu, les que ofereixen un sòl de més qualitat i, per tant, les més productives, i tanmateix, les més properes a l'aigua, i això vol dir amb tota seguretat un aprofitament dels recursos hidràulics, no sols del riu, sinó de tots els corrents i deus que configuren tota la xarxa hidrogràfica de la conca. Els corrents subterranis eren relativament poc profunds i també eren aprofitats, tal com reflecteixen els documents en esmentar pous i sínies. Segons el Cartulari, els conreus intensius (horta) representen aproximadament el 39 % del total, els especulatius (vinya, oliveres i fruiters) el 33,5 % i els extensius (cereals) el 27,5 %⁷⁹, a partir dels esments, no de la superfície, puix que, ara per ara, és impossible de saber, ni tan sols de manera aproximada, l'extensió de les explotacions.

Els màxims beneficiaris del repartiment foren els Montcada, els Templers, els Hospitalers i els nobles que amb llurs armes van formar l'exèrcit comtal l'any 1148. Els lots acostumaven a ésser cedits pel comte a títol individual en franc alou, a canvi de la fidelitat del rebedor vers la seva persona. La documentació del Cartulari no és la més adequada al respecte, però malgrat això, hi ha moltes referències d'aquest tipus de donacions comtals als seus cavallers, sobretot durant la primera dècada. Que eren membres del seu sèquit armat ho sabem pel qualificatiu de *fideli meo* o bé *miles* que llegim darrera el nom⁸⁰. Molts d'aquests agraciats, més tard, sigui per donacions de tipus «espiritual» sigui per vendes a causa de dificultats econòmiques, van engrandir considerablement el patrimoni dels Templers⁸¹ i el de la Catedral. Tant en les donacions com en les vendes s'especifica que el bé cedit va passar al lliurador per donació comtal (*pro dono comitis*)⁸². Val la pena de remarcar el caràcter feudal d'aquestes donacions.

Pel que fa al tamany de les explotacions o parcel·les que el comte repartia entre els seus nobles hem de diferenciar entre les que esmenten un(s) conreu(s) concrets i els *honores* o *hereditates*. Aquestes segones eren, indubtablement, més grans que les primeres, i fins i tot és possible que es tracti de fragments d'antigues *al-qarya(s)*, o bé *rahl(s)*, a ben segur, en sistema de policonreu. Quant al tipus de mà d'obra que portava a terme les tasques agrícoles, probablement hi participaven colons censataris, exarics i esclaus.

⁷⁹ Es tracta de dades provisionals encara, però tanmateix, no diferiran gaire de les definitives. D'altra banda, ens donen una idea força clara de l'aprofitament de la terra i de la seva rendabilitat, malgrat que E. Bayerri digués: «*De la agricultura comarcal tortosina de la segunda mitad del siglo XII y de mucha parte del XIII no puede hablarse muy optimistamente como de factor de producción considerable*» (op. cit., pàg. 332), essent-ne les causes, la sequera i l'escassetat de mà d'obra.

⁸⁰ ACT. Cartulari, vol. VI, fols. 50v-51r; vol. II, fols. 70v-71r; vol. VI, fols. 58r, fols. 87v-88r, fol. 61r, fol. 52, etc.

⁸¹ L. PAGAROLAS, op. cit., el capítol «Creació i evolució de la Comanda fins a l'any 1213», pàg. 73 i ss.

⁸² ACT. Cartulari vol. II, fols. 109v-110; vol. IV, fols. 85v-86r; vol. VI, fol. 50r, fol. 53, fol. 60r, fol. 70r, fol. 52, etc.

En aquestes zones la colonització fou ràpida i el treball de la terra no va sofrir un hiatus temporal massa acusat ja que a ben segur els andalusins les van mantenir en explotació fins al darrer moment. Cal pensar que, a part de les facilitats naturals que pot oferir l'espai agrari, es tracta d'unes terres en explotació, i no d'ermots que precisen d'una roturació prèvia a gran escala. D'altra banda, per la distribució i densitat dels petits nuclis de població, el poblament havia d'ésser dispers però dens, possiblement semblant al que hi havia abans de la conquesta.

2. La segona àrea correspon a les zones allunyades de la vall fluvial, més muntanyoses i costerudes, on el conreu es fa difícil. La documentació presenta llocs i poblacions de dins i fora del terme de Tortosa, però en general, les circumstàncies són comunes. Aquí la colonització fou molt més lenta i a voltes fins es pot parlar de fracassos rotunds⁸³. Durant tot el segle XIII i part del XIV, bé el rei bé la reina, bé altres magnats, anaven expedint cartes pobles i de franquesa sense resultats positius. Hom pot dir que cap al sud, l'atracció de pobladors es podia veure frenada pel perill que podia representar la *marca*⁸⁴. Però en canvi, ja no n'existia cap a les actuals comarques de la Terra Alta, del Priorat i de la Ribera, mentre que el procés de colonització experimentava la mateixa lentitud. Els sobirans es veïren obligats a cedir als ordes religioso-militars de l'Hospital i del Temple grans extensions per tal d'intentar de portar a terme la tasca.

Cal insistir en el fet que, aquí, les donacions no sempre són a títol individual, són més restrictives (el donador gairebé sempre es reserva alguna part en usdefruit o en concepte de senyoria *banal* o jurisdiccional), i les superfícies són molt més grans (a vegades, termes sencers, com Cabacers, Montsant, Arenys i Lledó, Benifaçà, etc.)⁸⁵. En definitiva, en aquestes zones la colonització era lenta, intermitent i efímera quan existia, i la població, molt menys densa i plausiblement més agrupada. La raó del fracàs cal cercar-la en les enormes dificultats que oferia el medi, descoratjant l'establiment de camperols dominats feudalment. Cal entendre, també, la insistència feudal, encaminada a una política de poblament extensiu capaç d'assegurar-li la percepció de més rendes.

CONCLUSIONS

La Tàrtūsha de mitjan segle XII ha sofert l'agressió d'una classe feudal plenament consolidada, i sobre el territori on s'ha exercit l'expansió es reproduirà la societat feudal d'origen després d'anihilar la societat nativa anterior. És ben cert que el novembre de 1149 el comte concedeix una carta de població segons la qual, els habitants de la ciutat gaudeixen de molts privilegis (sobretot exempcions de tipus fiscal). Però també és cert que el comte reparteix en lots la seva porció territorial. En aquests casos ja no hi harà una relació directa entre el conreador i el senyor natural (el comte o el rei). Els nivells de dependència s'articularen entre el camperol respecte del senyor territorial, i aquests en relació al senyor natural. Dels privilegis i immunitats en gaudirà especialment la noblesa.

⁸³ J. M. FONT RIUS, *La comarca*, pàg. 110, i *Cartas de población*, pàg. 776 i ss.

⁸⁴ ACT. *Cartulari*. Al vol. III, fols. 19v-22r, hi podem llegir: «*Est autem sciendum quod primisam indulgentiam et gratiam in decimis et primiciis facimus especialiter hominibus Dertose contra ius escriptum et consuetudines ecclesiasticas propterea quia sunt in frontaria et quia cum maximo labore et periculo rerum et corporum in Tortosa et in terminis suis percipiunt fructus.*».

⁸⁵ ACT. *Cartulari*, vol. V, fols. 7v-8r, fol. 7v, fol. 9v, fol. 8, fol. 9v; vol. VI, fol. 92; vol. VIII, fols. 124-125r; vol. V, fols. 10v-11r, fol. 11r, fol. 48, fol. 8r. J. M. FONT RIUS, *Cartas de población*, publica alguns d'aquests documents, per exemple, números 177, 185, 211, 202, etc.

La documentació ens il·lustra sobre el tipus d'imposicions a què estan sotmesos els camperols: els drets eclesiàstics, com el delme i la primícia⁸⁶; les *banalitats* com poden ésser els impostos sobre molins i forns; els impostos arbitraris que hom exigeix per coacció com les *tasques*, les *qüestes*, els *usaticos*, les *cenés*; els impostos de trànsit de mercaderies com lleudes, *passaticis*, *ribaticis* i *portaticis*; els impostos en virtut de l'administració de justícia com els *placitos*, les *iusticias* i els *estacamentis*, i finalment, les imposicions de tipus militar: les hosts i les cavalcades⁸⁷. Fins a quin punt té importància que aquests tributs siguin exigits pel senyor natural (compte o rei) o pels senyors territorials i jurisdiccionals? El fet és que la població dependent està sotmesa a aquests tributs, i a voltes, exigits per més d'un senyor. Endemés, cal no oblidar que els camperols hauran de lliurar al senyor territorial els impostos que en funció de la renda estipulen els contractes emfiteútics.

Tanmateix, la documentació esmenta els agents senyorials que vetllaven per assegurar el bon funcionament del règim impositiu: veguers, batlles i castllans. Els primers amb funcions recaptadores i de regularització d'imposts i censos sense oblidar llurs atribucions judicials. Els segons, amb funcions repressives (el que P. Bonnassie qualifica de «terrorisme senyorial»⁸⁸). Cada senyoria establerta tenia els seus agents de control. I les senyories eren presents a les terres de l'Ebre: els Montcada, els Templers, des de Miravet cap a amunt i a ponent amb diverses Comandes per la Terra Alta, la Ribera i Tortosa mateix; els Hospitalers van distribuir llurs comandes pel Montsià; el comte mateix. I no cal dir, la Catedral, el patrimoni de la qual no va parar de créixer intensament durant la segona meitat del segle XII i contava, fins i tot, amb un aparell judicial operatiu propi⁸⁹. Les senyories i els seus agents impliquen una relativa disgregació del poder polític, propi del feudalisme, i exerceixen llur poder sobre la pagesia, un poder que augmenta de manera proporcional a l'afebliment del poder comtal o reial⁹⁰.

Adhuc, és impensable que un vertader «estat feudal» en expansió territorial, i a més amb l'aliança de la «màquina bèl·lica» genovesa, instauri damunt d'un territori conquerit un règim democràtic, com afirma pintorescament certa historiografia⁹¹. El feudalisme s'imposa a la zona de Tortosa reproduint les línies

⁸⁶ La primícia és un impost eclesiàstic que grava, per norma general, en una onzena part dels fruits (ACT. *Cartulari*, vol. V, fol. 20, hi llegim la onzena garba i la onzena mesura de vi). És possible, però, que ocasionalment el percentatge fos variable puix que, *Cartulari*, vol. V, fol. 33r, s'estableix en una trentena part. Pel que fa al delme, el document citat en primer instant en aquesta nota és prou clar: la desena garba i la desena mesura de vi, però *deducta prius tasca*, que és tanmateix, l'onzena part. Aquestes precisions ens fan pensar que les exaccions senyorials no es fan sobre el volum total de la collita, sinó que són progressives i van restant, repercutint directament sobre la part disponible pel camperol.

⁸⁷ Aquestes imposicions les hem documentat. ACT. *Cartulari*, vol. II, fols. 8-11; vol. V, fol. 23, fols. 3v-4r; vol. VI, fols. 77v-78r, etc. Al respecte, cal veure E. RODÓN BINUÉ, op. cit., i P. BONNASSIE, op. cit., pàgs. 41 i ss.

⁸⁸ Els càrrecs esmentats apareixen en el *Cartulari* (ACT), vol. II, fols. 27-28r; vol. V, fol. 1, fol. 19r; vol. II, 67-68r, etc. Vegeu P. BONNASSIE, op. cit., pàgs. 60-72.

⁸⁹ ACT. *Cartulari*, vol. III, fols. 30-31 (*Iuditorium Dertuse*).

⁹⁰ Malgrat tot, J. M. FONT RIUS, que descriu documentalment la fragmentació del territori en benefici de les senyories feudals, pensa que el feudalisme es troba en franc declivi, *La comarca*, pàgs. 115-116.

⁹¹ E. BAYERRI titula un apartat «El pueblo tortosino en ruta a su organización política democrática» (op. cit., pàg. 199). No deixa d'ésser sorprenent tenint en compte l'època en què ho va escriure. Tanmateix, aquesta consideració, sorgida de la historiografia romàntica, ha esdevingut un mite que no és exclusiu de Tortosa, sinó que ha aparegut amb gran irradiació i entusiasme en altres moments i altres llocs. Ens permetem de reproduir íntegrament i fidelment la nota n.º 107 del treball de ►

fonamentals del lloc de procedència. Si hom vol, tindrà trets específics i propis, però no deixa de ser-ho.

El fet que a partir de mitjan segle XII les proves d'actes jurídics entre senyors siguin cada vegada més escasses no vol dir que el feudalisme desapareix, sinó que es transforma, com fa notar T. N. Bisson⁹², amb la finalitat d'anarse adaptant davant els canvis propis de l'evolució social i econòmica. I tanmateix, els actes de fidelitat personal no s'acaben del tot. Els *fideli* que hem documentat, les concessions en feu i els juraments són encara presents durant el segle XII lluny de Tortosa i dins de Tortosa⁹³.

Finalment, cal no passar per alt el ràpid procés d'anorreament de la societat andalusina envaïda, que en pocs anys esdevindrà un grup marginal dins el conjunt de la societat tortosina després de la primera pràctica colonial del feudalisme català, que sembla haver abandonat definitivament les ratzies de botí. Cavallers, armament i violència sacralitzada configuren ja un conglomerant agressiu impossible de detenir.

Els andalusins es trobaran de sobte davant d'una situació nova quan la fiscalitat corànica controlada pels *'ulamā'(s)* serà substituïda per una fiscalitat d'impacte, fortament gravosa, malgrat el dispendi de pagar la *sofra*. Al darrera d'ella, hom imposa una capitació sense nom, arbitrària i colpidora: 400 maçmudines cada any que ha d'obligar forçosament a una reorganització de la comunitat musulmana, encaminada, en primer terme, a reunir el total imposat. La fiscalitat, exigida en moneda d'or, es converteix en un instrument que tendeix a bloquejar l'autonomia de les comunitats musulmanes primer, per a desintegrar-les definitivament.

La documentació ens permet d'entreveure, àdhuc, els organismes institucionals de l'*al-jamā'a*, sempre en un nivell de dependència respecte del senyor natural, el comte o, sinó, el *dapifer*. La comunitat musulmana de Tortosa es regia a través del *shaib al-madīna* i de l'*al-qādī*, que garantien el seu correcte desenvolupament, en la mesura que los possible, en el marc de la llei corànica, sempre sota el control dels *shuyūkh* (consell de vells). Els esmentats funcionaris eren els encarregats de recollir i lliurar de forma regular els impostos exigits pels feudals. D'altra banda, un tribut general sobre l'*al-jamā'a*, proporcional al nombre de membres ens fa pensar en una aportació personal segons les possibilitats individuals, atenent el grau d'integració i cohesió social de les comunitats islàmiques, però que, malgrat tot, no podrà evitar el seu desballestament.

► M. BARCELÓ, *Expedicions militars*, pàg. 107: «El llustre i la fascinació que d'ell sembla emanar s'han espargit arreu. Un anònim autor arriba a escriure tot cercant precedents a la Revolució Francesa: «... abans de la Revolució Francesa els estats de nova formació podien ésser menys o més democràtics, si són jutjats pels cànons que establí la dita Revolució. L'estat que creà en Jaume I a Mallorca pot ésser considerat democràtic, sobretot si el comparem a la simple annexió per conquesta que feien els reis castellans, que, d'altra banda, disposaven d'un estat absolutista... Quan anys després de la conquesta de Mallorca, el rei Jaume I conqueri el País Valencià, també hi creà un estat nou 'democràtic', amb institucions iguals a les del Principat de Catalunya'» («Recuperem la nostra Història -1.ª part. Una data per a la memòria popular: l'11 de juliol de 1715» a *Mallorca Socialista*, n.º 4, maig de 1978, pàg. 6). I *Treball*, òrgan del recent format Partit Socialista Unificat de Catalunya, titulava així la crònica del seu enviat especial a Mallorca: «La lluita contra el feixisme. La nova conquesta catalana. La salvació els ve novament de terres catalanes» (dimarts, 11 d'agost de 1936, pàg. 6).

⁹² T. N. BISSON, *El feudalismo de Cataluña del siglo XII*, a «Estructuras feudales y feudalismo en el mundo mediterráneo», Barcelona, 1984, pàgs. 66-91.

⁹³ P. DE BOFARULL, CODOIN, vol. IV, docs. 20, 22, 47, 158, 159, etc., i vol. VIII, doc. 35.